

УДК 32.019.51

Аліна Тодоріко,

здобувачка кафедри політології та державного управління,
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича,
Чернівці, Україна

АНТИКОРУПЦІЙНІ РЕФОРМИ ЯК МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ДОВІРИ ДО ІНСТИТУТІВ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексне дослідження антикорупційних реформ в Україні як механізму підвищення рівня довіри до інститутів політичної системи України. Доведено, що наявні державні органи у сфері запобігання, протидії та боротьби з корупцією мають достатньо повноважень щодо здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства про доступ до публічної інформації, застосування заходів щодо припинення порушень вимог нормативно-правових актів у цій сфері та притягнення винних осіб до відповідальності. У цьому контексті доцільно зауважити, що, на відміну від України, успішна міжнародна практика свідчить про тягіння до мінімізації кількості органів, відповідальних за протидію корупції при максимальному розширенні переліку притаманних їм функцій. Досвід створення спеціальних антикорупційних інституцій та їхні перші кроки свідчать про те, що процес їх становлення потребуватиме часу й низки політично складних заходів, серед яких найважливіші забезпечення реальної політичної незалежності антикорупційних правоохоронних органів; забезпечення дієвої координації антикорупційних органів; удосконалення антикорупційного законодавства в напрямі «закриття» можливостей уникнення покарання за корупційні діяння; створення Антикорупційного суду; запровадження системи автоматичної перевірки електронних декларацій; реформування системи кримінальної юстиції. Створення, процес кадрового забезпечення та перші кроки нових антикорупційних інституцій відбувалися в умовах жорсткої політичної боротьби та активної протидії з боку представників політичної еліти, правоохоронних органів і суддівського корпусу, які були зацікавлені в збереженні статус-кво.

Ключові слова: політична довіра, антикорупційні реформи, механізми підвищення довіри, антикорупційні інститути.

ВСТУП

Постановка проблеми. У сучасній політичній науці на концептуальному рівні виокремлюються два основні компоненти, на яких будується довіра до органів державної влади та політичних інститутів: суспільна довіра (social trust), що є довірою громадян один до одного й суспільства; політична довіра, коли громадяни оцінюють політичні інститути та органи державної влади. При цьому політична довіра включає в себе довіру на макрорівні, системну (system based trust) та інституційну довіру (institution-based trust) [32, с. 201–204]. Однак співвідношення суспільної й політичної довіри в структурі довіри до політичних інститутів та держави не є механічним і може залежати від низки факторів, що

визначаються контекстом конкретної політичної системи. Одним із таких факторів в Україні є корупція та антикорупційна політика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній політичній науці сформовано комплекс наукових досліджень, у яких досліджується взаємозв'язок демократизації, євроінтеграції та антикорупційної політики. Однак вивчення окресленого взаємозв'язку на прикладі України після Революції гідності досліджено недостатньо.

Мета статті – визначення антикорупційних реформ як механізму підвищення рівня довіри до інститутів політичної системи в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним з основних джерел підвищення довіри до політичних інститутів та політичного управління в Україні після Революції гідності визначено антикорупційну політику, яка передбачала створення спеціальних інститутів. На вкрай загрозливі масштаби корупції прямо вказувалось в офіційних документах основних міжнародних партнерів України. Так, Парламент ЄС після підписання Угоди про асоціацію з Україною констатував у резолюції від 17 липня 2014 р., що в Україні «широко розповсюджена корупція та наявна колосальна тіньова економіка» [30]; у резолюції від 15 січня 2015 р. Парламент ЄС висловив позицію, що антикорупційна стратегія, основною метою якої є нульова терпимість до корупції, украй необхідна Україні, і закликав українську владу вжити заходів щодо «викорінення системної корупції» [29]; уже після створення антикорупційних інститутів, у 2017 р. ПАРЕ у своїй Резолюції 2145 (2017) продовжувала оцінювати корупцію в Україні як «широко розповсюджену» та висловлювала з цього приводу особливу занепокоєність [31].

Початок інституціоналізації антикорупційної політики покладено в жовтні 2014 р., коли Президент України П. Порошенко підписав Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [23]. Цим законом корупцію визнано однією з головних перешкод на шляху до реформування української державної машини та приведення її до стандартів західних демократій. Того самого дня Президент України П. Порошенко підписав Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» та Закон України «Про запобігання корупції».

У 2015–2017 рр. в Україні було кілька таких інституцій: Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) як самостійний структурний підрозділ у структурі Генеральної прокуратури, Державне бюро розслідувань (ДБР), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Верховна Рада України прийняла довгоочікуваний Закон про Антикорупційний суд. У цілому новостворені інституції мають усі необхідні повноваження для протидії корупції. Важливе місце в системі антикорупційних інститутів має зайняти Національне агентство з питань виявлення, розшуку й управління активами, одержаними від

корупційних та інших злочинів (АРМА). І хоча рішення про його створення прийнято ще у 2016 р., але до цього часу агентство так і не запрацювало.

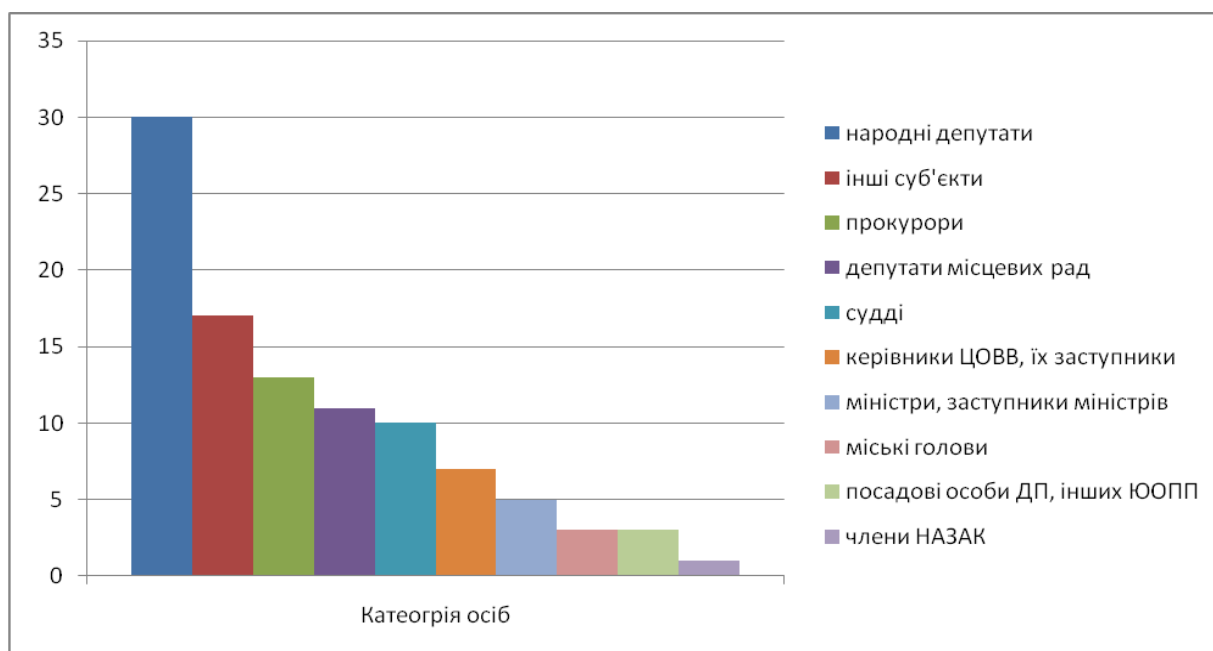
Заснування Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) передбачено Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України», прийнятим Верховною Радою України 14 жовтня 2014 р. На нього покладалася протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і становлять загрозу національній безпеці. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) – правоохоронний орган із широкими силовими повноваженнями, на який покладається попередження, виявлення, припинення та розкриття корупційних злочинів – утворено Указом Президента України 16 квітня 2015 р. та згодом очолене директором А. Ситником. Відповідно до правових норм, якими регламентується діяльність НАБУ, воно уповноважене достатньо широким спектром повноважень. Наприклад, НАБУ наділялося здійснювати обшук без санкції суду, тобто прийти до будь-якого чиновника, провести в нього обшук будинку, повну виїмку документації й не потрібно пред'являти суду, як це було раніше, підстави, чому це потрібно, що забезпечує убезпечення від витоку інформації.

Зважаючи на те, що необхідність створення НАБУ була викликана політичною волею до підвищення рівня довіри до антикорупційної політики України, розпочатої після Революції гідності, у процесі його створення особливу увагу приділяли формалізації вимог і процедури призначення очільника цієї антикорупційної структури. Досить гостру дискусію викликало положення про те, що директором НАБУ може бути лише громадянин України, зафіксоване в прийнятому Верховною Радою Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України». Зрештою, комісія з обрання голови НАБУ дала можливість іноземцям брати участь у конкурсі на цю посаду з перспективою отримання громадянства України, хоча кілька членів комісії вважали це незаконним. На нашу думку, у такий короткий термін громадянство не може отримати жодна особа, кандидатура якого не санкціонована позицією Президента України. До того ж, навряд чи іноземні фахівці матимуть намір змінювати громадянство, не маючи гарантій від керівництва країни про свій подальший статус. Отже, процес утворення НАБУ не був означений як такий, що сприятиме підвищенню рівня довіри до інститутів антикорупційної політики.

У 2017 р. детективи НАБУ розслідували близько 500 проваджень щодо топ-корупції, що, з огляду на розміри збитків від злочинів та статус посад більшості розслідувань, набули суспільного резонансу. Зокрема, здійснювалося розслідування справ щодо розтрати 149 млн грн під час закупівлі палива для Міноборони, у чому підозрюються чотири особи, серед яких заступник міністра оборони І. Павловський; розтрати 28,5 млн грн при закупівлі двигунів для танків на Львівському бронетанковому заводі; розкрадання 16 млн грн, виділених на реалізацію проекту «Стіна»; розтрати 14 млн грн при закупівлі рюкзаків для потреб Національної гвардії України; «газову справу»; корупції на Укрзалізниці [18]. У 2017 р. у судах перебувало понад 100 справ від антикорупційного бюро, але «найбільшим викликом у роботі Бюро залишається неспроможність судової

системи розглядати справи, скеровані НАБУ та САП до суду. Сподіваємося, що у 2018 р. таки буде створено Антикорупційний суд, який забезпечить винесення вироків корупціонерам» [28]. За експертними оцінками, результати роботи Національного антикорупційного бюро України у 2016–2017 рр., порівняно з прокуратурою, були незначними та не могли бути визначені як суспільно значимі, спроможні забезпечити зростання довіри до інститутів влади: «НАБУ конфіскувало лічені мільйони гривень, а Генпрокуратура за часи Ю. Луценка конфіскувала понад 50 млрд гривень, до того ж, маючи удвічі менше слідчих, військова прокуратура передала в суди у 10 разів більше справ лише щодо корупції, ніж НАБУ» [25].

Державним бюджетом на 2018 р. передбачено суттєве збільшення фінансування антикорупційних органів. Так, Національному антикорупційному бюро виділено 857 млн грн, що на 10,8 % більше, ніж у 2017 р. Але збільшення фінансування не привело до суттєвого підвищення ефективності діяльності антикорупційних інститутів. За результатами діяльності НАБУ, у 2018 р. 635 проваджень були в роботі; 176 справ скеровано до суду, детективи НАБУ розслідували 220,02 млрд грн збитків від злочинів, відшкодовано 452,37 млн грн збитків, 153 особи отримали статус підозрюваних, 292 – обвинувачувачені й було лише 28 осіб, стосовно яких набув законної сили обвинувальний вирок суду [19]. Із цих 28 осіб лише у восьми випадках судді розпочали розгляд обвинувальних актів по суті, інші справи й досі перебувають на стадії підготовчого засідання. Тобто з 635 проваджень, запроваджених у 2018 р., тільки вісім розглядаються по суті. Зауважимо, що кожне третє кримінальне провадження за фактом можливого незаконного збагачення чи е-декларування недостовірної інформації стосувалося народних депутатів (див. рис. 1, складено за: [19]).

Рис. 1. Категорії осіб, чиє незаконне збагачення та декларування недостовірних відомостей розслідує НАБУ, 2018 (%)

Дані, наведені на рис. 1, указують, що найбільше явище корупції характерне для народних депутатів України. Проте процес щодо цих осіб блокується через політичні мотиви. За 2018 р. Верховна Рада України не підтримала жодного подання про зняття недоторканості, підготовлене НАБУ й САП [19]. Зауважимо, що НАБУ не має повного доступу до реєстру е-декларацій, що ускладнює процес аналізу походження статків тих декларантів, які підслідні Національному бюро. Водночас дві третини запитів щодо здійснення повної перевірки стосовно особи, які були надіслані детективами НАБУ до Національного агентства з питань запобігання корупції, ігнорується [17].

Діяльність НАБУ викликає неоднозначну реакцію в українському суспільстві загалом та політикумі зокрема. Критика на адресу НАБУ має серйозні підстави, однак водночас потрібно визнати, що окремі державні органи й службовці відверто протистоять антикорупційному бюро та розгляду ним корупційних справ. Інколи відбувається свідомо дискредитація НАБУ для припинення розслідувань щодо себе й свого оточення. Результати діяльності НАБУ дають підстави говорити про НАБУ як про поштовх до позитивних змін у майбутньому, що має значну підтримку як в українському суспільстві, так і серед зарубіжних партнерів України й дають підставу розглядати його як перспективний інституціональний механізм підвищення довіри до інститутів влади в Україні.

Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) створено в березні 2015 р., а у квітні 2016 р. оголошено набір його персоналу, а в серпні 2016 р. воно розпочало свою діяльність. НАЗК є органом державної влади без повноважень у сфері кримінального права та процесу й виконує низку функцій, пов'язаних із запобіганням корупції: формування та моніторинг реалізації антикорупційної політики, забезпечення роботи е-реєстру з відкритою інформацією про майновий стан публічних службовців і перевірку достовірності відомостей, зазначених у деклараціях публічних службовців; моніторинг способу життя публічних службовців; контроль за дотриманням правил щодо конфлікту інтересів, антикорупційних обмежень та вимог; контроль за фінансуванням політичних партій і кандидатів на виборах; надання державою фінансування політичним партіям; забезпечення ведення електронного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення; координацію діяльності антикорупційних уповноважених підрозділів органів влади; погодження антикорупційних програм органів влади; розробку типової антикорупційної програми юридичної особи; вжиття заходів щодо правового захисту викривачів; антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів; проведення антикорупційних досліджень і підготовку відповідних звітів; інформування громадян та підвищення обізнаності суспільства у сфері запобігання корупції; сприяння доброчесності бізнесу [26].

У своїх звітах керівництво НАЗК стверджує, що станом на другий квартал 2017 року виконано 112 заходів Державної антикорупційної програми, частково – 38, у процесі реалізації – 23. Загалом ступінь виконання заходів оцінюється в

64 % [3]. Утім, в альтернативному дослідженні наведено інші цифри: виконано 83 заходи, у процесі виконання (частково виконано) – 65 [20, с. 34]. Зі свого боку, укладачі іншого Альтернативного звіту, оцінюючи в цілому процес виконання заходів, зазначають практично таку ж саму цифру (60 %), як і НАЗК, однак окремо наголошують, що лише 27 % заходів Державної програми було реалізовано вчасно [2, с. 36]. Показовим прикладом недостатньої ефективності НАЗК є той факт, що впродовж 2016 р. НАЗК отримало 398 звернень, із яких 184 були анонімними, про корупцію. При цьому у Звіті НАЗУ за 2016 р. згадано лише про п'ять перевірок інформації, указаної в повідомленнях [3]. Відтак залишаються актуальними заходи, проведення постійного моніторингу виконання закону у сфері захисту викривачів, щорічного аналізу й перегляду державної політики в цій сфері; організація проведення тренінгів для уповноважених підрозділів із питань запобігання та виявлення корупції щодо організації роботи з повідомленнями викривачів про корупцію; проведення інформаційних кампаній із метою розширення практики внесення викривачами повідомлень про корупцію; проведення дослідження щодо можливого заохочення внесення повідомлень про корупцію, посилення захисту викривачів та підготовка пропозиції.

Рішенням НАЗК від 4 квітня 2017 р. на виконання статті 18 Закону України «Про запобігання корупції» схвалено проект першої Національної доповіді щодо реалізації засад державної антикорупційної політики й передано до КМУ [24]. 26 квітня 2017 р. проект Національної доповіді представлено на затвердження КМУ, а 24 травня 2017 р. Голова НАЗК надала проект Національної доповіді на парламентських слуханнях [15]. Утім, у супереч положенням чинного законодавства, Верховна Рада України на сьогодні не розглянула постанову про затвердження доповіді, хоча за законодавством мала це зробити до 1 червня 2017 р. Через це текст доповіді досі публічно не оприлюднено.

Важливим аспектом цього процесу є те, що наприкінці березня 2017 р. НАЗК опинилося в центрі скандалу, пов'язаного зі звинуваченнями в неефективності його діяльності. На фоні недостатньо ефективної державної політики в питанні боротьби з корупцією, жвавий інтерес до цієї події спостерігали з боку органів державної влади, окремих політиків і політичних сил, українського суспільства та західних партнерів. Однією з головних причин критики діяльності НАЗК стали проблеми із системою електронного декларування. Українські чиновники повинні були подати свої е-декларації за 2016 р. до 1 квітня 2017 р. Але в березні 2017 р. багато чиновників скаржилося, що не можуть заповнити е-декларації на сайті НАЗК, оскільки Єдиний державний реєстр декларацій працював невправно. Тоді, за словами першого заступника міністра юстиції України Н. Севостьянової, не менше ніж 500 тис. осіб опинилися під загрозою позбавлення волі за несвоєчасне подання декларацій. А сама Н. Севостьянова назвала дії чиновників НАЗК «недбалими й безвідповідальними» [9]. Зрештою, термін подачі е-декларацій продовжено до 1 травня 2017 р.

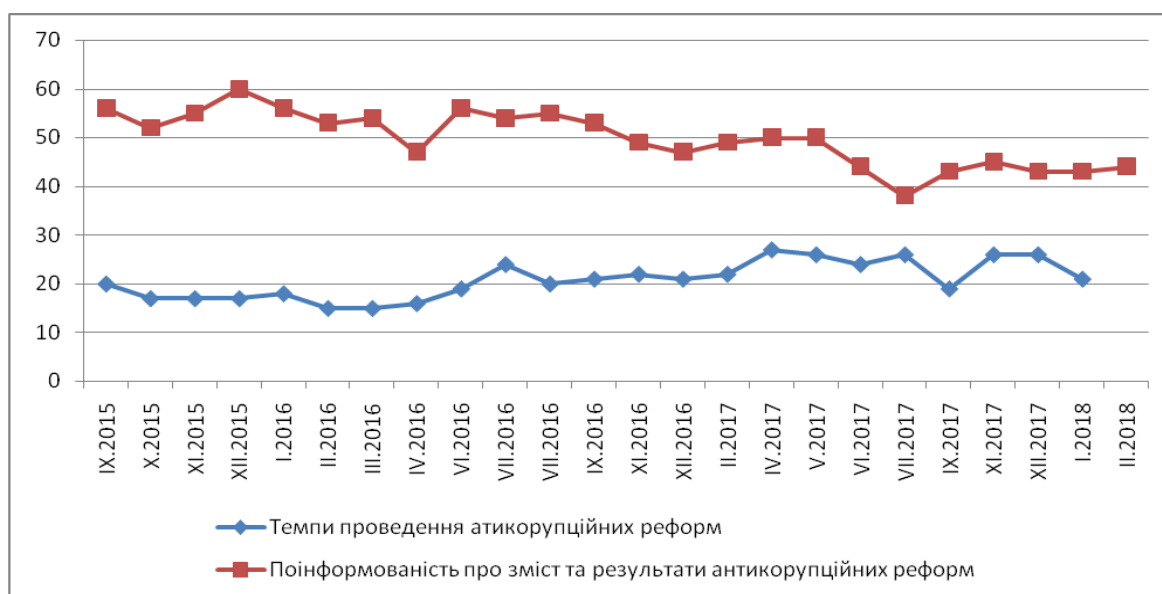
На засіданні КМУ України 29 березня 2017 р. Прем'єр-міністр В. Гройсман також розкритикував діяльність НАЗК та закликав усіх її членів написати заяви про звільнення. Зі свого боку, голова НАЗК Н. Корчак відмовилася йти у відставку й звинуватила держпідприємство «Український спеціальний зв'язок» (УСЗ) у ситуації, що склалася, та сказала, що УСЗ не виконує договору з НАЗК про адміністрування й програмно-технічний супровід системи електронних декларацій і може зірвати кампанію з електронного декларування 2017 р. Крім того, вона заявила про брак часу та відповідних ресурсів щодо забезпечення нормальної роботи агенції. Натомість у ДП УСЗ пояснили, що роблять усе можливе на тому обладнанні, яке є в них у розпорядженні, і що неодноразово попереджали НАЗК про необхідність модернізації інформаційно-технологічного супроводу реєстру. Реагуючи на закиди на свою адресу, Н. Корчак перейшла в контрнаступ та заявила, що найвищі посадовці зацікавлені в її відстороненні, аби повністю знищити систему е-декларування: «Якби не було цього політичного тиску, ми могли би працювати. Чітко прослідковується тиск по лінії Мін'юсту, прем'єр-міністра. Усе спрямовується на нашу дискредитацію... Але внутрішні проблеми є, у кого їх немає? Головне, що рішення ми приймали і в нас є результати» [5].

На нашу думку, результати діяльності НАЗК у 2017 р. не були достатньо продуктивними, адже з поданих до агентства е-деклараций у перші три місяці перевірено близько 3 %, які не супроводжувалися гучними справами чи розслідуваннями. Це дало змогу окремим політикам публічно висловлювати невдоволення роботою агентства. Зокрема, на думку народного депутата С. Лещенко, діяльність НАЗК перетворилася на профанацію: «У НАЗК було все, щоб стати потужним антикорупційним органом. Спеціальний закон, який гарантує їхню незалежність від зовнішнього втручання. Високі зарплати, щоб не брали хабарі. Підтримка західних фондів та донорів. На виході діяльність НАЗК перетворилася на профанацію, їх цікавить 500 гривень премії Ю. Марушевської та мої гонорари за лекції в Українському католицькому університеті... Ешелони задекларованої готівки фактично амністовані. А заступник голови НАЗК Р. Радецький, затриманий п'яним за кермом, не відчуває жодних докорів сумління та продовжує перебувати на посаді. Єдиний вихід із ситуації – це повне перезавантаження НАЗК та призначення нових членів» [6].

Питання преміювання працівників НАЗК стало ще одним відчутним ударом по репутації антикорупційного органу й чинником, що перешкоджав підвищенню довіри як до інститутів влади, так і до антикорупційної політики загалом. В умовах економічної кризи, залучення численних кредитів та допомоги від окремих держав і міжнародних фінансових організацій, голова НАЗК Н. Корчак у 2016 р. отримав «7 жовтня – 183 тисячі гривень, 4 листопада – 121 тисяча гривень, 7 грудня – 266 тисяч гривень, 29 грудня – 123 тисячі гривень. Разом – понад 700 тисяч гривень» [6]. Відповідаючи на питання позафракційного нардепа Б. Берези, голова НАЗК Н. Корчак визнала, що виписала собі 200 тис. грн премії, які «отримували всі, за роботу». Зауважимо, що на тлі неефективної роботи НАЗК його голова у 2016 р. задекларувала понад 1,3 млн грн заробітної плати. Своє невдоволення роботою НАЗК, очолюваної

Н. Корчак, висловили й інші народні депутати України, зокрема Я. Москаленко («Воля народу») зауважив, що «дуже болісно спостерігати, як 600 млн грн, які виділили на створення НАЗК, витрачені фактично даремно» [8]; М. Бурбак («Народний фронт») зазначив, що «керівництво НАЗК не змогло забезпечити належні технічні умови для роботи сервера електронного декларування та довело ситуацію до абсурду, тому USAID призупинило співпрацю з НАЗК через некомпетентність і політизованість членів цієї антикорупційної комісії. Новий державний антикорупційний орган вже дискредитований» [16]. Попри те, що факт зупинення співпраці між USAID та НАЗК підтверджений американською стороною, у НАЗК спростовували факт припинення співпраці саме через неефективність роботи. Зокрема, член НАЗК, заступник міністра юстиції Р. Рябошапка [1] наголошував, що USAID припинив співпрацю через правки до закону про електронне декларування маючи на увазі, по-перше, суперечливі та неоднозначні правки, внесені Президентом України П. Порошенком у законопроект № 6172 про внесення змін до Закону «Про запобігання корупції», яким пропонувалося звільнити від заповнення е-декларацій військових-контрактників і мобілізованих бійців [22]; по-друге, поправки депутата від «Народного фронту» Т. Чорновол, із яких автор виключила норму, що зобов'язує подавати е-декларації власників і головних редакторів ЗМІ; по-третє, пункт законопроекту, який стосується контрагентів – тобто тих, хто співпрацює з антикорупційними НДО, від приватних підприємців, які друкують брошури, до великих міжнародних донорів. Для них е-декларування виступало новою формою зобов'язань та додатковими ризиками, адже за неправильне або несвоєчасне заповнення декларації загрожує кримінальна відповідальність; по-четверте, заповнювати е-декларації, згідно з цим законом, зобов'язали представників антикорупційних організацій.

Як свідчить практика, діяльність новостворених органів поки що не відповідає суспільному запиту (рис. 2, складено за [10–14]).

Рис. 2. Кореляція оцінки темпів антикорупційної реформи та поінформованості про неї

Дані рис. 2 вказують на те, що запит на поінформованість про зміст та результати антикорупційної реформи в українському суспільстві достатньо високий. У період із вересня 2015 по травень 2017 р. у своєму звіті за 2018 р. керівництво НАБУ стверджує, що «діяльність Національного бюро населення в цілому оцінює позитивно. НАБУ є одним із лідерів громадської довіри серед правоохоронних органів, уповноважених на боротьбу з корупцією. ... Позитивні очікування щодо продовження антикорупційної реформи пов'язуються, передусім, із завершенням формування системи антикорупційних органів. Саме початок створення Вищого антикорупційного суду визначається експертами для країни як одна з топ-5 найважливіших позитивних подій 2018 року» [19]. Проте, за громадськими оцінками, високий рівень корупції в умовах провадження антикорупційної політики пов'язаний із відсутністю адекватного покарання за корупцію (80,1 %); нечесністю політиків та державних службовців (58,1 %); звичкою населення вирішувати все за допомогою корупції (39,6 %); відсутністю чітких процедур і правил діяльності державних органів (31,7 %); низьким рівнем поінформованості населення про наявні процедури й правила роботи державних інституцій (23,9 %) [19].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, боротьба з корупцією в нашій державі продовжує залишатися в центрі суспільної уваги, адже сучасні масштаби й системність цього явища означають значну загрозу вже не лише економічній стабільності країни – проблема корупції переходить у площину національної безпеки. Водночас низку важливих антикорупційних ініціатив із різних причин і досі не впроваджено. В Антикорупційній стратегії на 2018–2020 рр. [21] визначається комплекс заходів, спрямованих на розробку та провадження ще більш дієвого механізму зменшення рівня корупції в Україні. Зокрема, передбачено вдосконалення правового регулювання питань запобігання та протидії корупції й посилення інституційної спроможності державних органів, повноваження яких спрямовані на подолання корупції. Також акцентовано увагу на імплементації до законодавства України нормативно-правових актів ЄС та найкращих закордонних практик.

На нашу думку, по-перше, наявні державні органи у сфері запобігання, протидії та боротьби з корупцією мають достатньо повноважень щодо здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства про доступ до публічної інформації, застосування заходів щодо припинення порушень вимог нормативно-правових актів у цій сфері й притягнення винних осіб до відповідальності. У цьому контексті доцільно зауважити, що, на відміну від України, успішна міжнародна практика свідчить про тяжіння до мінімізації кількості органів, відповідальних за протидію корупції при максимальному розширенні переліку притаманних їм функцій. В Україні на рівні інституціонального забезпечення антикорупційної політики спостерігаємо дублювання компетенції антикорупційних інституцій і здійснення «контролю

над контролюючим», замість посилення протидії корупції, що призводить до її ослаблення, оскільки починає працювати принцип колективної безвідповідальності. По-друге, досвід створення спеціальних антикорупційних інституцій та їхні перші кроки свідчать про те, що процес їх становлення потребуватиме часу й низки політично складних заходів, серед яких найважливіші забезпечення реальної політичної незалежності антикорупційних правоохоронних органів, дієвої координації антикорупційних органів; удосконалення антикорупційного законодавства в напрямі «закриття» можливостей уникнення покарання за корупційні діяння; створення Антикорупційного суду; запровадження системи автоматичної перевірки електронних декларацій; реформування системи кримінальної юстиції [27, с. 23]. По-третє, створення, процес кадрового забезпечення та перші кроки нових антикорупційних інституцій відбувалися в умовах жорсткої політичної боротьби та активної протидії з боку представників політичної еліти, правоохоронних органів і суддівського корпусу, які були зацікавлені в збереженні статус-кво.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЕЖЕРЕЛ

1. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) зупинило співпрацю з Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК). URL: http://espresso.tv/news/2017/03/28/providnyu_grantodavec_ssha_pryrnyuv_spivpra_cyu_z_nazk
2. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики/за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ, 2017.
3. Аналітичний звіт про виконання Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії. URL: [https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97%202014-2017%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8%20\(1\).pdf](https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97%202014-2017%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8%20(1).pdf)
4. Аналітичний звіт про виконання Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії. URL: [https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97%202014-2017%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8%20\(1\).pdf](https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97%202014-2017%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8%20(1).pdf)
5. Голова НАЗК пояснила, кому вигідна її відставка [31 березня 2017]. URL: http://24tv.ua/golova_nazk_poyasnila_komu_vigidna_yiyi_vidstavka_n800607
6. Діяльність НАЗК перетворилася на профанацію URL: <http://15minut.org/articles/169216-diyalnist-nazk-peretvorilasya-na-profanaciyu>
7. Діяльність НАЗК перетворилася на профанацію. URL: <http://atr.ua/ru/publications/169216-diyalnist-nazk-peretvorilasya-na-profanaciyu>
8. Е-декларации: НАПК проверило 3 % поданных данных. URL: <http://podrobnosti.ua/2171663-e-deklaratsii-napk-proveril3-podannyh-dannyh.html>

9. Здаюся, доведеться сісти – Тука про електронне декларування. URL: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/zdajusja-dovedetsja-sisti-loju-proelektronnomu-deklaruvanni-181210.html>

10. Моніторинг сприйняття реформ у суспільстві Підготовлено TNS для Національної ради реформ. *Хвиля 6. Антикоруційна реформа, судова реформа*. Лип. 2016. URL: https://reforms.in.ua/sites/default/files/documents/tns-nrc/2016_07.pdf

11. Моніторинг сприйняття реформ у суспільстві. Національна Рада реформ, реформа системи охорони здоров'я, антикорупційна реформа. *Хвиля 8, 17*. Верес. 2017. URL: <https://reforms.in.ua/sites/default/files/upload/2017.09.pdf>

12. Моніторинг сприйняття реформ у суспільстві. Національна Рада реформ. Децентралізація, антикорупційна реформа. *Хвиля 2, 18*. Лют. 2018. URL: <https://reforms.in.ua/ua/report/all>

13. Моніторинг сприйняття реформ у суспільстві. Підготовлено TNS для Національної ради реформ. *Хвиля 1.3. Антикоруційна реформа, дерегуляція, реформа сільського господарства, Go global*. Лист. 2015. URL: https://reforms.in.ua/sites/default/files/documents/tns-nrc/2015_11.pdf

14. Моніторинг сприйняття реформ у суспільстві. Підготовлено TNS для Національної ради реформ. *Хвиля 1. Реформа державного управління*. Лют. 2017. URL: http://prev.reforms.in.ua/sites/default/files/imce/2017_02.pdf

15. На парламентських слуханнях вперше представлено проект Національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250010923>

16. НАПК себя дискредитировало – Бурбак. URL: https://gazeta.ua/ru/articles/politics/_nark-sebya-diskreditirovalo-burbak/763390

17. Національне антикорупційне бюро України. Звіт. I півріччя 2018 року. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit_dodatku.pdf

18. Національне антикорупційне бюро України. Звіт. II півріччя 2017 року. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit_ii_pivrichchya.pdf

19. Національне антикорупційне бюро України. Звіт. II півріччя 2018 року. URL: <https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit.pdf>

20. Національне антикорупційне бюро України. Звіт. II півріччя 2018 року. URL: <https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit.pdf>

21. Оцінка виконання антикорупційної стратегії: досягнення та проблеми: Аналітичне дослідження / А. Марчук, О. Нестеренко та ін. Київ, 2017.

22. Про Антикоруційну стратегію на 2018–2020 роки. Закону України. URL: <http://www.knuba.edu.ua/ukr/wp-content/uploads/2016/10/%D0%90%D0%9A-%D1%81%D1%82-%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-1.pdf>

23. Про запобігання корупції. Закон України № 6172. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

24. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки. *Закон України від 14 жов. 2014 р. № 1699-VII*. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>

25. Проект Національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2016 році, розроблений НАЗК, сьогодні під час засідання має презентувати та затвердити Кабінет Міністрів України. URL: <https://nazk.gov.ua/news/sogodni-uryad-maye-zatverdyty-proekt-nacionalnoyi-dopovidi-shchodo-realizaciyi-zasad>

26. Прямий. URL: <https://prm.ua/rezultati-roboti-nabu-prosto-zhalyugidni-vidomiy-blogger/>

27. Стратегія розвитку Національного агентства з питань запобігання корупції на 2017–2019 роки та плани з її реалізації. URL: <https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D1%81-%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83/2%20%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83.pdf>
28. Україна проти корупції: економічний фронт. Економічна оцінка антикорупційних заходів у 2014–2018 рр. Дніпро: Середняк Т. К., 2018. 85 с.
29. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2377413-uprod>
30. European Parliament resolution of 15 January 2015 on the situation in Ukraine (2014/2965 (RSP)). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2015-00-11&language=EN&ring=P8-RC-2015-0008>
31. European Parliament resolution of 17 July 2014 on Ukraine (2014/2017RSP). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2014-0009>
32. Parliamentary Assembly. The functioning of democratic institutions in Ukraine. Resolution 2145 (2017). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23453-&lang=en>
33. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon and Schuster, 2000. 541 p.

ANTI-CORRUPTION REFORMS AS A MECHANISM OF INCREASING THE LEVEL OF CONFIDENCE TO THE INSTITUTES OF THE POLITICAL SYSTEM IN UKRAINE

The article carried out a comprehensive study of anti-corruption reforms in Ukraine as a mechanism to increase the level of confidence in the institutions of the political system of Ukraine. It is proved that the existing state bodies in the field of preventing, combating and combating corruption have sufficient authority to monitor compliance with the requirements of the legislation on access to public information, apply measures to curb violations of the requirements of regulatory legal acts in this area and bring those responsible to justice. In this context, it is advisable to note that, in contrast to Ukraine, successful international practice testifies to the minimization of the number of bodies responsible for fighting corruption while maximally expanding the list of inherent functions. The experience of creating special anti-corruption institutions and their first steps indicate that the process of their formation will require time and a number of politically complex activities, among which the most important are: ensuring the real political independence of anti-corruption law enforcement agencies; ensuring effective coordination of anti-corruption authorities; improvement of anti-corruption legislation in the direction of «closing» the possibilities to avoid punishment for acts of corruption; the creation of the Anti-Corruption Court; introduction of an automatic electronic declaration verification system; reforming the criminal justice system. Creation, the process of staffing and the first steps of new anti-corruption institutions took place in a tough political struggle and active opposition from representatives of the political elite, law enforcement agencies and the judiciary who were interested in maintaining the status quo.

Key words: political trust, anti-corruption reforms, mechanisms of trust, anti-corruption institutions.

REFERENCES

1. Agentstvo SShA z mizhnarodnogo rozvy`tku (USAID) zupy`ny`lo spivpracyu z Nacional`ny`m agentstvom z py`tan` zapobigannya korupciyi (NAZK). URL: http://espreso.tv/news/-2017/03/28/providnyy_grantodavec_ssha_prypynyv_spivpra_cyu_z_nazk

2. Al'ternatyvnyj zvit z ocinky efektyvnosti vprovadzhennya derzhavnoyi antykorupciynoyi polityky / M. I. Xavronyuka (zag. red.). Kyiv, 2017.

3. Analitichnyj zvit pro vykonannya Antykorupciynoyi strategiyi na 2014–2017 roky ta Derzhavnoyi programy shhodo realizaciyi zasad Antykorupciynoyi strategiyi. URL: [https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97%202014-2017%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8%20\(1\).pdf](https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97%202014-2017%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8%20(1).pdf)

4. Analitichnyj zvit pro vykonannya Antykorupciynoyi strategiyi na 2014–2017 roky ta Derzhavnoyi programy shhodo realizaciyi zasad Antykorupciynoyi strategiyi. URL: [https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97%202014-2017%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8%20\(1\).pdf](https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97%202014-2017%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8%20(1).pdf)

5. Golova NAZK poyasnyla, komu vygidna yiyi vidstavka [31 bereznya 2017]. URL: http://24tv.ua/golova_nazk_poyasnila_komu_vigidna_yiyi_vidstavka_n800607

6. Diyalnist NAZK peretvorylasya na profanaciyu URL: <http://15minut.org/articles/169216-diyalnist-nazk-peretvorilasya-na-profanaciyu>

7. Diyalnist NAZK peretvorylasya na profanaciyu. URL: <http://atr.ua/ru/publications/169216-diyalnist-nazk-peretvorilasya-na-profanaciyu>

8. E-deklaracya: NAPK proverylo 3% podannyh dannyh. URL: <http://podrobnosti.ua/2171663-e-deklaratsii-napk-proveril3-podannyh-dannyh.html>

9. Zdayusya, dovedet'sya sisty – Tuka pro elektronne deklaruvannya. URL: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/zdajusja-dovedetsja-sisti-loju-proelektronnomu-deklaruvanni-181210.html>

10. Monitoryng spryjnnyatta reform u suspil'stvi Pidgotovleno TNS dlya Nacional'noyi rady reform. Xvylya 6. Antykorupciyna reforma, sudova reforma. Lypen' 2016. URL: https://reforms.in.ua/sites/default/files/documents/tns-nrc/2016_07.pdf

11. Monitoryng spryjnnyatta reform u suspil'stvi. Nacional'na Rada reform, reforma systemy oxorony zdorov'ya, antykorupciyna reforma. Xvylya 8'17. Veresen' 2017. URL: <https://reforms.in.ua/sites/default/files/upload/2017.09.pdf>

12. Monitoryng spryjnnyatta reform u suspil'stvi. Nacional'na Rada reform. Decentralizaciya, antykorupciyna reforma. Xvylya 2'18. Lyutyj 2018. URL: <https://reforms.in.ua/ua/report/all>

13. Monitoryng spryjnnyatta reform u suspil'stvi. Pidgotovleno TNS dlya Nacional'noyi rady reform. Xvylya 1.3. Antykorupciyna reforma, deregulaciya, reforma sil'skogo gospodarstva, Go global. Lystopad 2015. URL: https://reforms.in.ua/sites/default/files/documents/tns-nrc/-2015_11.pdf

14. Monitoryng spryjnnyatta reform u suspil'stvi. Pidgotovleno TNS dlya Nacional'noyi rady reform. Xvylya 1. Reforma derzhavnogo upravlinnya. Lyutyj 2017. URL: http://prev.reforms.in.ua/sites/default/files/imce/2017_02.pdf

15. Na parlaments'kyx sluxannyax vpershe predstavleno proekt Nacional'noyi dopovidi shhodo realizaciyi zasad antykorupciynoyi polityky. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250010923>

16. NAPK sebya dy'skredytyrovalo – Burbak. URL: https://gazeta.ua/ru/articles/politics/_napk-sebya-diskreditirovalo-burbak/763390

17. Nacional`ne anty`korupcijne byuro Ukrayiny`. Zvit. I pivrichchya 2018 roku. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit_dodatky.pdf
18. Nacional`ne anty`korupcijne byuro Ukrayiny`. Zvit. II pivrichchya 2017 roku. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit_ii_pivrichchya.pdf
19. Nacional`ne anty`korupcijne byuro Ukrayiny`. Zvit. II pivrichchya 2018 roku. URL: <https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit.pdf>
20. Nacional`ne anty`korupcijne byuro Ukrayiny`. Zvit. II pivrichchya 2018 roku. URL: <https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit.pdf>
21. Marchuk, A. Nesterenko, O. (2017). Ocinka vy`konannya anty`korupcijnoyi strategiyi: dosyagnennya ta problemy`: Anality`chne doslidzhennya. Kyiv, 2017.
22. Pro Anty`korupcijnju strategiyu na 2018-2020 roky`. Zakonu Ukrayiny`. URL: <http://www.knuba.edu.ua/ukr/wp-content/uploads/2016/10/%D0%90%D0%9A-%D1%81%D1%82-%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F-%D0%BD%D0%B0-%D1%-81%D0%B0%D0%B9%D1%82-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BE-%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-1.pdf>
23. Pro zapobigannya korupciyi. Zakon Ukrayiny` # 6172. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
24. Pro zasady` derzhavnoyi anty`korupcijnoyi polity`ky` v Ukrayini (Anty`korupcijna strategiya) na 2014–2017 roky`. Zakon Ukrayiny` vid 14 zhovtnya 2014 r. # 1699-VII. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
25. Proekt Nacional`noyi dopovidi shhodo realizaciyi zasad anty`korupcijnoyi polity`ky` u 2016 roci, rozrobleny`j NAZK, s`ogodni pid chas zasidannya maye prezentuvaty` ta zatverdyy`ty` Kabinet Ministriv Ukrayiny`. URL: <https://nazk.gov.ua/news/sogodni-uryad-maye-zatverdyyty-proekt-nacionalnoyi-dopovidi-shhodo-realizaciyi-zasad>
26. Pryamy`j. URL: <https://prm.ua/rezultati-roboti-nabu-prosto-zhalyugidni-vidomiy-blogger/>
27. Strategiya rozvy`tku Nacional`nogo agentstva z py`tan` zapobigannya korupciyi na 2017–2019 roky` ta plany` z yiyi realizaciyi. URL: <https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83/2%20%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83.pdf>
28. Ukrayina proty` korupciyi: Ekonomichny`j front. Ekonomichna ocinka anty`korupcijnny`x zaxodiv u 2014–2018 rr. Dnipro: Serednyak T. K., 2018. 85 s.
29. Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2377413-uprod>
30. European Parliament resolution of 15 January 2015 on the situation in Ukraine (2014/2965 (RSP)). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2015-0011&language=EN&ring=P8-RC-2015-0008>
31. European Parliament resolution of 17 July 2014 on Ukraine (2014/2017RSP). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2014-0009>
32. Parliamentary Assembly. The functioning of democratic institutions in Ukraine. Resolution 2145 (2017). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23453-&lang=en>
33. Putnam, R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon and Schuster, 2000. 541 p.